

## SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE KAPİTALİST BİRİKİM ÇERÇEVESİNDE KALKINMADA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İMKÂNLARI

Hatice ÇIVGIN\*

### Öz

İnsanoğlu ateşi bulduktan ve toplayıcılıktan avcılığa geçtiği andan itibaren doğayla aktif bir iletişime geçmiş ve bulunduğu her yerde sınırsızca yararlanabileceğini düşündüğü çevresine alabildiğine hoyrat davranmıştır. Ancak, on binlerce yıl boyunca yarattığı tahribat, kapitalist ilişkiler çağına gelindiğinde birden nitelik değiştirmiş, türler ve ekosistemler üzerindeki baskı kitlesel hale gelmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan etkiler ise türleri yok edecek, sadece mikro değil makro ekosistemleri de etkileyecek boyuta ulaşmıştır. Bu durumda “kapitalist birikim şartlarında sürdürülebilir kalkınma idealinin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği” yeterince anlamlı ve yerinde bir sorudur. Bu makalede sürdürülebilir kalkınma Ortak Geleceğimiz raporundaki tanım çerçevesinde ve ulaşılması gereken bir ideal olarak ele alınmış, Schumpeter'in kapitalizmi canlı kılan etmenler analizinden hareketle günümüzde hüküm süren kapitalist birikim şartları değişmeden, “yaratıcı yıkım süreci olarak” ekolojik bir yenilenmenin işaretlerinin/olanaklarının/sınırlılıklarının neler olabileceği, kavrama getirilen eleştiriler de göz önüne bulundurularak araştırılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Sürdürülebilir Kalkınma, Kapitalizm, Çevre, Alışık Endüstriler

### Sustainability Opportunities in Development within the Frame of Sustainable Development and Capitalist Accumulation

#### Abstract

Since human being found the fire and passed from the gathering to hunting, simultaneously he communicated with the nature and he treated his environment of which he thought he could take its advantages unlimitedly very roughly. However, today in the age of capitalist relations of production, after the destruction of years exercised on nature for thousands, the pressure on species and ecosystems have changed qualifications and have been globalized. The industrial revolution caused ravages so that it could have made way for vanishing species, and destruction of not only micro ecosystems but also macro ecosystems and even world ecosystem. Therefore,, the question of the possibility of sustainable development in conditions of capitalist accumulation is an appropriate question in this context. In this article, we adopted the definition of sustainable development as described in Our Common Future Report and accepted an ideal goal to be achieved. In light of Schumpeter's analysis of capitalism as a "process of creative destruction", possibilities, possible signs and limitations of an ecological renewal will be investigated in this study.

**Keywords:** Sustainable Development, Capitalism, Environment, Alternative Industries

\* A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri doktora öğrencisi.

## I. SCHUMPETER'E GÖRE KAPİTALİZMİN GELECEĞİ

Avusturyalı iktisatçı Joseph Alois Schumpeter'in kapitalizmin ölümlülüğü ile ilgili görüşü sıkça Karl Marx'ın kapitalizmin kaçınılmaz sonuna ilişkin kehanetiyle karşılaştırılır. Oysa Schumpeter'in düşüncesindeki asıl ilginç nokta kapitalizmin ölümlülüğüne değil, uzun ömrüne ilişkin analizidir. İktisatçı yalnızca dinamik bir analiz yapmakla kalmaz, kapitalizmi dinamik ve değişken kılan öğeleri de açığa çıkarır. Schumpeter'e göre kapitalizmi ayakta tutan şey, yenilik ruhu ve girişimdir. Bu ruha yönelik en büyük tehlike ise devasa firmalardan gelir.

Yirminci yüzyılın son çeyreği, Schumpeter'in tehlikeli gördüğünden daha da büyük firmalara ve onların dünya ölçeğinde egemenliklerini yayışına tanık oldu. Küreselleşme diye adlandırılan bu süreçte ulusal pazarlardaki korumanın çökertilmesi ya da geriletilmesi, pazarın serbestleştirilmesi, iktisadi hayatın yerleşik kurallarının yıkılması, kamu işletmelerinin özelleştirilmesi ve çalışma şartlarının esnekleştirilmesinin yanı sıra hükümet politikalarında da bir dizi değişim gerçekleşti: Bunlar, sıkı para politikası, dengeli bütçe, enflasyonun kontrol altına alınması, bütçe açığının ve kamu borçlarının azaltılması olarak özetlenebilir. Özelleştirmeler, çalışanların alışılmış sendikal kazanımlarını ortadan kaldırırken, uluslararası boyuta gelen firmalar ücretlerde aşağı, çalışma saatlerinde ise yukarı doğru esnemeler getirdi. Ticaretin, para ve mal akışının uluslararası yasaları da değişti, Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmak, ülkelerin ulusal egemenlik iddiasında bulunmalarını anlamsızlaştırdı. Çünkü örgüte üye olan her ülke (ABD hariç) çevresel zarar ya da başka bir nedenle uluslararası bir ticaret ya da yatırımının önüne engel getirmeme sözü vermektedir (Çoban, 2004; Schmidt, 2000: 118). Ulusötesi tekellerle, küresel ölçekte ticaretin artırılması ve yaygınlaştırılması için çalışan örgütlerin çalışmalarına karşılık, yenilik ruhu ve girişim cephesinde kısmi de olsa bazı hareketlenmelerin başladığı söylenebilir. Bunlardan biri, Birleşmiş Milletler çerçevesindeki örgütlerin “sürdürülebilir kalkınma” kavramı etrafında geliştirdikleri etkinliklerdir.

## II. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde kalkınmaya ilişkin bir terim olarak evrenselleşen “sürdürülebilirlik” kavramı, 18. yüzyıl başında ormancılıkta kullanılmaya başlanmıştır. Yüzyılın sonunda Almanya genelinde yasalaşan uygulamaya göre, ormanların yenilenmesi için ağaçlar belli bir yaşta kesilmekte idi. Yirminci yüzyılın başında balıkçılık için kullanıldığında kavramın anlamı, maksimum faydayı sürdürebilmeyi ifade etmekteydi (Kılıç, 2006: 84).

İkinci dünya savaşı sonrasındaki otuz yılda (*trente glorieuses*) gerçekleşen yüksek büyüme ile birlikte kitlesel tüketime geçilmiş ekonomilerde kalkınmaya, işsizlik ve enflasyonun önlenmesine önem verilmiştir. Aynı dönemde doğal kaynaklar üzerindeki baskı ve kirlilik oranlarının yükselmesi ise kalkınmacı

ekonomi anlayışlarının, sanayileşme ve nüfus artışı ile üretim-tüketim kalıplarının eleştirilmesine yol açmıştır. “Sürdürülebilir kalkınma” sıralanan bu eleştirilerin ürünüdür.

En kısa tanımıyla sürdürülebilir kalkınma “gelecek kuşakların kapasitesini tehlikeye atmadan bugünkü ihtiyaçları karşılayan kalkınma” anlamına gelmektedir. Aslında “kalkınma” kavramı, sürekli bir ekonomik faaliyetle ve doğal kaynakların sonuna kadar kullanılmasıyla biyosferin kendini yenileme kapasitesinin zorlanması çağrıştırmaktadır. Kalkınma ile sürdürülebilirlik arasındaki bu gelişkinin aşılması için kalkınma kavramını ekonomik büyümeden ayırt etmek zorunludur. Büyüme bir üretim artışına işaret ederken, kalkınma kavramı ile insanın varlık koşullarında bir iyileşme anlaşılmalıdır. Kalkınma ya da gelişme ekonomik zenginliklerin, üretimin artışıdır ancak bundan fazla bir şeydir de. Sürdürülebilir kalkınma aynı zamanda sosyal eşitsizliklerle, özellikle de işsizlikle mücadeleyi ve elbette doğal çevrenin ve kaynakların korunmasını içerir. Çevrenin korunması amacıyla yenilenebilir enerjiler, ekolojik yapılar, uzun ömürlü ürünlerin tasarımı, atıkların geri kazanımı, kaliteli gıda, daha az kirleten bir taşımacılık, hayat bilimleri ve etik bir turizm üzerinde çalışmak gerekmektedir. Toplumsal dayanışmanın geliştirilmesi için ise, çalışma saatleri, bilgilerin, hizmetlerin ve malların gönüllü gruplar içinde paylaşımı ve vergi düzenlemeleri üzerinde çalışma ihtiyacı vardır. Yani sürdürülebilir kalkınma, eski anlamıyla kalkınma gibi sadece ekonomik değildir, sosyal ve çevresel boyutlarla birlikte üç ayak üzerinde yükselir (Aksu, 2011: 6; Mengi ve Algan, 2003: 1-13).

1987 Yılında hazırlanan “Ortak Geleceğimiz” adlı Birleşmiş Milletler raporu, çevresel sürdürülebilirliğin önünde engel teşkil eden fakirlik, dolayısıyla yeterli iş, yiyecek, enerji, su ve temel sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması gereğinden yola çıkmıştır. Ancak bunlar yapılırken, büyümenin kalitesini değiştirmek, yani gelirin artırılması amaçlanırken aynı zamanda verimliliğin, temiz teknolojilerin kullanımının artırılması, kaynak kullanımında daha dikkatli olunması ve gelir dağılımının da daha adil hale getirilmesi de amaçlanmaktadır. Raporda “Büyümenin Kalitesini Değiştirmek” başlığı altında ormanlarla ilgili olarak verilen örnek son derece ilginçtir. Burada ormancılık faaliyetlerinin net getirisinin, sadece satışlardan kesim masraflarının düşülmesiyle değil, masraflara aynı alanı yeniden yetiştirme maliyetinin de eklenmesiyle hesaplanması gerektiği üzerinde durulur. Yani doğa artık bir üretim faktörü olarak işletme hesaplarına dâhil edilecektir. Raporda ayrıca ekonomi literatüründe “serbest mallar” olarak adlandırılan hava ve su gibi unsurlar kaynak olarak nitelendirilmektedir. Buna göre sürdürülebilir kalkınmada hava, su gibi doğal kaynakların kalitesi üzerindeki kötü etkilerin minimize edilerek ekosistemin bütünlüğünün korunması bir amaç olarak benimsenir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987: 77).

Amaçlarının ve içeriğinin ortaya konulması sürdürülebilir kalkınmanın uygulamaya ilişkin zorluklarını hafifletmez. Sürdürülebilir kalkınma çoğalan bir yurttaş inisiyatifleri dizisi ve çok güçlü ve kararlı bir reformcu iktidar olmaksızın gerçekleştirilemez. Laveye, otomotiv ve nükleer gibi sektörlerin böyle bir sürece

direnebileceğini öngörür. Ancak bırakın direnmeyi, hangi hükümet ekonomik etkinlikleri bu denli yüksek gruplara rağmen kararlı bir çevre programı uygulayabilir? Hükümet programları bir ülkede var olan örgütlü yapıların, çıkar gruplarının istemlerinin ifadesi ise sözü edilen gruplara rağmen çevre nasıl savunulacaktır? Oysa Laveleye, bir yandan da gerçek bir kopuşun gerekliliğinden dem vurarak; 1) Tüketime teşvikin temel ilke olduğu bir modelden, 2) kısa vadede bile maksimum verimle üretim modelinden, 3) doğal kaynakları bir avuç ayrıcalıklıya tahsis eden, 4) düzeni zaten bozulmuş bir pazarda finansal spekülasyon yapılan bir modelden uzaklaşılması gerektiğini savunur (Laveleye, 2011).

Oysa büyümeci, kalkınmacı eğilimlerin devam ettiği somut verilerle ortadadır. Örneğin, 1990 yılında dünyada kişi başına düşen milli gelir (GSMH) 4 bin 63 dolar iken, 2009'da 8 bin 727 dolara yükselmiştir. Dünya nüfusu 7 milyara yaklaşmıştır. Kirlilik ve emisyon oranlarında bir azalma görülmezken ortaya atıldığı dönemdeki bütün iyi niyete rağmen, sürdürülebilir kalkınmanın hedeflediği üzere gelir artışının sosyal olarak eskisinden daha adil dağıtıldığı da söylenemez. Sürdürülebilirlik adına kaydedilen ilerlemeler belirsiz kalmaktadır (Aksu, 2011: 5).

Dünyada 2008'de başlayan ekonomik kriz, sadece Laveleye için değil, başka yazarlar için de köklü bir değişimin gerekli olduğu düşüncesini doğurmuştur. Sendikacı ve iktisatçı Mansouri-Guiliani ve Le Duigu'nun birlikte yazdıkları *Krizden Çıkmak İçin On Öneri, Önceki Gibi Başlamamak İçin* adlı kitaptaki önerilerin başında, üretimin bugün ve yarın için insan ihtiyaçlarına göre yapılması ilkesinin benimsenmesi gelir. Yazarlar bu süreçte de insan kapasitesinin geliştirilmesine öncelik verilmesini öğütlerler. Büyümenin yeni bir içerikte tanımlanmasını isteyen Mansouri-Guiliani ve Le Duigu, genelleştirilmiş bir çevre koruması, enerji, endüstri ve çevre arasında uyumun sağlandığı bir politika geliştirilmesi ve kültürel, sosyal, ekonomik ve insani gelişmenin yeni göstergelerinin belirlenmesi gerektiğini düşünmektedir (Hagendorf, 2010).

Benzeri düşünceler "Ortak Geleceğimiz" raporunda da savunulur. Ancak, raporda sürdürülebilirlik adına öngörülen bazı dönüşümlerin mevcut sistemde aşağı yukarı gerçekleşmesi olanaklıyken, bazıları piyasa ekonomisi şartlarında ulaşılabilecek güç hedefler olarak ortaya çıkmaktadır. Bugünkü şartlarda birtakım iyileştirmelerle yurttaşların karar alma süreçlerine katılması, kendini yenileyebilen bir ekonomik sistem, uyumsuzluklara karşı bir sosyal adalet arayışı, yönetimde esneklik arayışı olanaklı iken; mevcut küresel kapitalizmin, örneğin gelişme için ekolojik tabanı korumaya saygı duyan bir sisteme dönüşebileceği hususu son derece şüphelidir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, 1987: 100-101). Çünkü kapitalizmde üretim kararları kârlılık ve genişlemeye dayanır. Ticaret ve finansman piyasalarında ise sürdürülebilirlikten ziyade tekeller ve sınır tanımaz ticaret ve iktisadi işbirliği örgütlerinin yasaları geçer. Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar dünyada ticaretin önündeki engelleri ortadan kaldırma misyonuyla yükümlüdür. Bu örgütlerin kazanılmış haklarına göre "ticareti düzenleyen sözleşmeler yaptırım olarak maddi tazminatı uygularken, çevre sorunlarına getirebileceği yaptırımlar ancak etik ya da ikna düzeyinde

kalabilmektedir” (Duru, 2006: 56). Avrupa Birliği ise sürdürülebilirliğin gerçekleşmesi için “gelişmekte olan ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü çerçevesinde, dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesi”ni öngörmektedir (Mengi ve Algan, 2003: 200). Bu yaklaşım, sürdürülebilirliğin çevresel içeriğinin oldukça seyreltilmesini gerektirir. Üstelik, gelişmiş ülkeler kadar çevresel kirliliğe yol açmayan ülkelere (kalkınma çabalarının haklılığı gerekçesiyle) bir miktar daha kirletme hakkı tanınmaktadır. Çoban, gelişmiş ülkelerin taahhüt ettikleri emisyon oranlarını düşürmek için, kirletici sektörlerini bu çerçevede gelişmekte olan ülkelere devretmelerini “kirliliğin yer değiştirmesi” olarak nitelendirmektedir (Çoban, 2004: 21-22). Bundan başka, raporun öngördüğü ekolojik çözümler arayacak teknolojiler halihazırda pazarın ancak sınırlı (hatta marjinal) bir bölümünü teşkil eder. Dolayısıyla, ortaya çıkışından beri kapitalizmin esnek yapısı bir gerçek olarak önümüzde dursa da, yüzyıllara yayılan tarihinden yukarıda sayılan özelliklerinde henüz bir değişiklik gözlenmemektedir.

Minibaş'a göre ise neredeyse yarım yüzyıldır ortaya çıkan kapitalizmin evrimleşme yönü sürdürülebilir kalkınma konusunda iyimser olmaya fazla olanak vermemektedir. İktisatçı, bu görüşünü temellendirmek amacıyla 2008 yılında başlayan ve dünyayı derinden sarsan ekonomik krize henüz girilmeden krize bağlı bir küreselleşme analizi yaparak sürdürülebilir kalkınma kavramını eleştirmiştir. Kapitalist sistemin 1960'ların ortalarından itibaren düşme eğilimi gösteren verimlilik ve karlarla birlikte uzun bir kriz dalgasına girdiğini saptayan iktisatçı, krizin merkezinde yatan sermaye birikimi yetersizliğini aşmak için “sermayenin özgürleşmesini ve en kolay nemalanacağı alana girip çıkabilme olanaklarının yaratılmasını”, yani küreselleşmenin gündeme geldiğini belirtmiştir. Ulusötesi nitelik kazanan sermaye artık geçmişe kıyasla daha da kısa dönemli rasyonellik peşinde koşmaktadır. Böyle bir rasyonelite geleceği kollamamanın yanı sıra, kaynak sömürüsünü de küresel ölçüğe taşımaktadır. Minibaş'a göre Rio'daki hedeflerin gerçekleşmeyeceği, 1994'te Uruguay Roundu'nun sona ermesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönemde uluslararası nitelik kazanan sermayenin düşük maliyetle dünyanın çeşitli yerlerindeki hammadde, enerji, maden ve doğal kaynaklara ulaşmasına ek olarak, bu olanaklarını farklı ülkelerdeki ucuz ve nitelikli emekle buluşturma imkânı doğmuştur. Üstelik bu dönemi önceleyen neoliberal politikalar döneminde kamunun ekonomideki etkinliği sınırlandırıldığı için sürece devletin müdahalesi de söz konusu değildir. Dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma, Minibaş'a göre “maksimum kar hedefi için kaynakların sürdürülebilirliği hedefine dönüşmüştür. Doğal kaynaklar, madenler, SİT alanları, ören yerleri ölçülebildikleri, başka bir deyişle fiyatlandırılabilir oldukları ölçüde varlıklarını koruyabilen” bir şeye dönüşmüştür (Minibaş, 2002).

Schumpeter ise kriz, savaş ve devrimler sayesinde kapitalizmin yaratıcı yıkım sürecinin işlemeye başladığını söylemektedir. Kapitalizm bunlar sayesinde evrimleşir ve büyür. Çünkü durağanlıktan uzak bir ekonomik dönüşüm yöntemidir. Kapitalist evrim süreci sadece durmaksızın dönen sosyal ve doğal bir çevreye dayanmaz, bu dönüşümler aynı zamanda iktisadi etkinliğin verilerini (savaş

gibi, devrimler gibi) de değiştirir. Kapitalist makineyi çalıştıran beş tip yenilik vardır. Bunlar, yeni bir malın üretimi, yeni bir üretim yönteminin uygulanması, yeni bir pazarın açılması, yeni bir hammadde ya da yeni bir üretim organizasyonunun keşfidir (Schumpeter, 1942: 93). Bu yeniliklerin tahrik ettiği yaratıcı yıkım sürecine uyum sağlayamayanlar sahneyi terk eder yeni aktörler yerlerini alır. Bu aktörler yeni girişimciler olabileceği kadar, yeni gelişen bir bölge veya yeni bir ülke de olabilir. Schumpeter'e göre kapitalizmin "bu yeteneğine güvenebiliriz, çünkü kapitalizm tam da yeni şansları keşif ya da icat etmek yeteneğindedir, çünkü özellikle bu amaç için örgütlenmiştir" (Schumpeter, 1942: 128). Schumpeter'in iktisadi yasallıklara ve zorunluluklara dayalı ilişkileri araştırmak peşinde koşmadığı göz önüne alındığında bugüne kadarki ekolojik yıkıcılığın bundan sonrası için de kader olması gerekmediği fikri çıkarılabilir.

Bütün bu tartışmalar bir yana, sürdürülebilirlik anlayışı sadece romantik tarzda ifade edilen "gelecek kuşakların hakları" çerçevesinde değil, rasyonel tarzda ifade edilen sürdürülebilirliği garantileyecek bir dizi değişimin gerekliliği biçiminde de okunabilir. Kılıç'ın aktardığı haliyle sürdürülebilirlik, deyim yerindeyse bir paradigma değişimine işaret eder:

Sürdürülebilirlik anlayışının temeli, çevreye zarar veren bütün insan davranışlarının ortadan kaldırılması ve bu davranışların gerisindeki düşünce yapısının çevreye uyumlu hale getirilmesi ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke insanın değişimi için, normatif, etik düşünceden, nesnel bilgiye kadar yaşamın her alanında yeni bir oluşumu öngörmektedir. Böylece sürdürülebilirlik hem ekosistemden en iyi şekilde yararlanmayı hem de mevcut toplumsal ve ekonomik sistemin ekosisteme zarar vermesini önlemeyi kabul etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle sürdürülebilirlik elde edilmek istenen bir amaç değil; aksine toplumsal güvenlik açısından bir arayış sürecidir (Kılıç, 2006: 84).

Sürdürülebilirliğin bu tarzdaki yorumu başka türlü bir kapitalizm arayışına vurgu yapar. Sürdürülebilirlik mevcut kapitalizme bir sınır olarak okunduğunda mevcut trendin devam etmesi (getirilen kuralların sürekli olarak çiğnenmesi) halinde, ekosistemlerin çöküş tehlikesinin sürmesi kaçınılmazdır. Ancak sürdürülebilirliği kapitalizmin yeni ufku olarak okumak da mümkündür. Bu durumda kapitalizm birikimci, büyümeci, tekelci ve küresel evrelerden sonra yeni bir evreye geçebilir. Ancak, ekonomik yaşamı yöneten (kapitalizmin esası pazardır, girişimin hareket saiki kardan, üretim de pazar için yapılır gibi) başka yasalar varsa, önerilen bu ilkelerin ya da başka deyişle yeni kapitalizm formlarının nasıl hayata geçirileceği sorusu cevaplanmadan kalacaktır.

Kılıç'a göre, eğer insan yeryüzünde hayatın devam etmesini istiyorsa mevcut iktisadi, kültürel ve siyasal yapıyı çevreyle uyumlaştırmalıdır, sürdürülebilirlik anlayışının gelişmesiyle beraber ekonomi merkezli bir tutumdan tedricen çevre merkezli bir tutuma, doğanın korunmasının öncelik kazanmasına geçilmelidir (Kılıç, 2006: 99). Çevreyi bir kısıtlama olarak ekonomiye monte edip, temel mantık değiştirilmediğinde, çevre ekonomisine varılmaktadır. Ki günümüzde yaygın uygulama da budur. Oysa çevre, içinde yaşamın oluşup geliştiği,

dünyanın yaşar kalmasıyla ilgili bir fenomen olarak ele alındığında, temel ekonomi anlayışını da değiştirmek gerekir. Ekonomi kavrayışını temel varsayımlarından ve hedeflerinden başlayarak yeniden inşa etmek gerekir. Bir grup Amerikalı yazar, aynı prensiplere dayanan “sürdürülebilir bir ekonominin ipuçlarını”, *doğal kapitalizm* olarak adlandırdıkları yaklaşımda aramışlardır.

Önceleri çevre felsefesinde tartışılan, doğanın kaynak olarak görülmesinin eleştirisi, ekonomide karşılığını, doğanın üretim sürecinde sadece kaynak olarak değil, üretime pozitif yönde katkıda bulunan bir faktör olarak değerlendirilmesi olarak bulmuştur.

Bilindiği gibi klasik ekonomi kuramında üretim fonksiyonu  $Q = f(K, L, N)$  olarak kurulur. Sözle ifade edersek, üretim, emek (L), sermaye (K) ve doğanın (N) bir fonksiyonudur, bu üç faktörün işlenmesiyle ürün elde edilir. Üretim faktörlerinin adlandırılması ve sınıflandırılması konuları o anda yapılan analizin bağlamına göre farklılaşır. Örneğin, sermaye sözcüğü, “bir üretim faaliyetine yatırılmış toplam para miktarı” olarak ele alındığında, işgücüne ödenen ücretleri de içereceğinden, işgücünü burada “değişken sermaye” olarak adlandırmak mümkün olmaktadır (Aren, 1980, 15). Bundan başka, bir ülkedeki “işgücünün vasfı ve niteliği okul veya işyerlerindeki eğitim faaliyetleriyle geliştikçe ülkenin beşeri sermayesinin de geliştiği” kabul edilir, yani işgücü beşeri sermaye olarak adlandırılır (Kibritçioğlu, 1998: 208). İktisat tarihçilerine göre klasik iktisadın eleştirel kanadını temsil eden Karl Marks ise üretimde kullanılan üretim araçlarını, emek ürünleri olarak ele alıp, “birikmiş emek” olarak adlandırır. Hatta doğa da emek aracılığıyla bir üretim faktörüne dönüştüğü için, emekle temsil edilir. Yani doğa, klasik iktisatta sınırsızca yararlanılabilir bir kaynak olarak, Marks'ta da emek aracılığıyla üretime katılan bir unsur olarak fonksiyondan düşülür.

Hawken, Lovins ve Lovins'in yaklaşımında ise klasik iktisadın doğal kaynaklar olarak adlandırdığı doğal varlıkların üretim faktörü olarak, “kaynak” olmaktan çıkarılıp, sermaye olarak fonksiyona dâhil edilmesi söz konusudur. Hawken, Lovins ve Lovins *doğal kapitalizm* kavramını, “doğal sermayenin, zenginliklerin yönetilme biçimi” anlamında kullanırlar. Onlara göre, insanlık ve iktisat *Doğal Kapitalizm* dönüm noktasına gelmiştir. Birinci Endüstri Devrimi el emeğinin kıtlığı ve doğal kaynakların sınırsız olduğu düşüncesiyle başlamıştır. Oysa günümüze gelindiğinde, aktif nüfusun önemli bir bölümü işsiz gezerken, doğal kaynakların sınırları olduğu da ortaya çıkmıştır. Birinci Endüstri Devrimini emek verimliliğindeki artış yönlendirdiyse, bugün bu olgunun yerini emek lehine, doğal kaynakların verimliliğinde radikal bir artışa bırakması gerekmektedir. İnsanları tam anlamadıkları ya da inanmadıkları olgulara (iklimsel ısınma gibi) ikna etmeye çalışmak yarırsızdır. İnsanı harekete geçiren kendilerine önerilen yatırımın karlı olmasıdır. Kanaatimizce “doğal kapitalizm” düşüncesinin fikri olarak tutunma şansı da buradan gelmektedir. Hawken, Lovins ve Lovins'in geliştirdiği doğal kapitalizm kavramı dört eksen üzerine kuruludur:

• Doğal kaynakların verimliliğinde radikal artış, doğal kaynakların tükenmesini yavaşlatır, kirliliği azaltır, iş olanaklarını artırır.

- Yaşamın taklidi; doğadaki hiçbir şey ziyan edilmez.
- Hizmetler ve devirdaimler (*flux*) üzerine kurulu bir ekonomi; burada satış bir sonuç değildir, hizmet ilişkisinin/ devirdaimin başlangıç noktasıdır.
- Doğal sermaye üzerine yatırım; biyosferin kendinden beklenen hizmetleri verebilmesi için onarıma, yeniden kullanıma, ürünün uzun ömürlülüğüne yatırım yapmak gerekir (Chapelle ve Verdonck, 2009: 1-4).

Hawken, Lovins ve Lovins'e göre bir ekonomi; insan sermayesi, finansal sermaye, fiziksel sermaye (altyapı, makineler, araçlar) ve doğal sermaye (kaynaklar, ekosistemler ve bunların sağladığı hizmetler) olarak dört tip kapitale ihtiyaç duyar. Doğal sermaye kavramı analizde merkezi bir rol oynar. Doğal kapitalizm, ekosistemlerin, doğanın sağladığı hizmetler, CO<sup>2</sup>'in geri dönüşümü, oksijen üretimi üzerine kuruludur. Bu hizmetleri parasal olarak değerlendirmenin güçlüğü bir yana, doğal sermayenin hesaba katılması, konvansiyonel kapitalizmden doğal kapitalizme doğru atılan radikal bir adımdır. Doğal sermaye geliştirilen yeni paradigmada endüstriye getirilen tek kısıtlayıcı faktördür. Bu yüzden fabrikasyonda hammaddenin israfı; enerjinin kaçaklar yüzünden ya da fabrikaların tasarım hataları yüzünden israfı; her şeyin çöpe atılarak israfı ve insan emeğinin israfı kesinlikle önlenmelidir (Nativel, 2009: 8-9).

Bir anlamda liberal olan bu kavrayışa göre sermaye, ihmal edilemeyecek bir formda doğal sermayeyi de içermektedir. Constanza ve arkadaşlarının çalışmasında sermaye, belirli bir zamanda verili olan malzeme ve bilgi stoku olarak tanımlanır. Her sermaye stoku, diğer sermaye stoklarından gelen hizmetlerle beraber, (refahı geliştirmek amacıyla) maddelerin yapılışında veya dönüştürülmesinde kullanılır:

Sermaye stoku, ağaçlar, madenler, ekosistemler veya atmosfer gibi doğal kapitali de içeren fiziksel formlar yahut makineler, binalar gibi mamul (fabrikasyon) biçimler ya da beden gibi insan sermayesi biçimlerini alabilir. Dahası sermaye stokları, bilgisayarlarda veya insan beyninde olduğu kadar türlerde ve ekosistemlerde stoklanan enformasyon gibi maddi olmayan biçimler de alabilir (Constanza ve diğ., 1997: 254).

Bu noktada “ekosistem hizmetleri” terimini açmak gerekir. İnsanın refahını sağlamayı amaçlayan ekosistem hizmetleri mamul ve insan sermayesiyle kombine olarak doğal sermayeden gelen malumat, enerji ve materyal akımlarıyla oluşur. Bunlar: tedarik hizmetleri (solunabilir hava, suyun doğal arıtımı, toprak, yiyecek, lif, yararlı molekül, genetik kaynaklar), düzenleyici hizmetler ve letafet (manevi, eğlenceli, kültürel, estetik, bilimsel, pedagojik), karbon tutucuları (ormanlar, çayırlar, toprak, okyanus, mercan resifleri), canlıların büyümesini sağlayan hizmetler (ontogenez) ve bu hizmetlerin yapılabilmesini sağlayarak yeryüzünde yaşamı olanaklı kılan (havadaki oksijenin üretimi, besin maddeleri ve organik atıkların hayvanlar, mantarlar ve bakteriler tarafından durmaksızın geri kazanımı toprakta humusun oluşumunun ve bakımının sağlanması, böceklerin bitkilere tozlaşmayı sağlayan polenleri taşıması gibi) destek hizmetleridir. Bu hizmetlerin ölçülmesine dönük çabalar iki amaca hizmet eder. Ölçümler, en başta

ekosistem hizmetleri ve doğal sermayenin milli muhasebe hesaplamalarına dâhil edilmelerini, yansıtılmalarını kolaylaştırır; ayrıca, faydalı olacağı öne sürülen projeler uygulanmadan önce, kaybedilecek ekosistem hizmetlerinin ağırlığını belirlemeye yarar. Çünkü ekosistem hizmetlerinin büyük kısmı pazarın dışındadır, tahmin edilmesi zordur, çoğu zaman hak ettiğinin altında değer biçilir. Bu işlemler daha çok konunun önemini ve ebatlarını ortaya koymak amaçlı olup, su kaynakları, ormanlar, karbon döngüsü ve kaynaklarını kapsar. Tozlaşmayı sağlayan böceklerin (özellikle arıların) verdiği hizmetin yıllık tutarını hesaplayan Alman ve Fransız araştırmacılar, insanın beslenmesini sağlayan kalemlere karşılık düşen tutarı yıllık 153 milyar avro olarak tespit etmişlerdir. Bu ekonomik büyüklük, 2005 yılı dünya gıda üretiminin yüzde 9,5'lük kısmına denktir. Dünyada böcek nüfusunun hızla düşmesiyle önemi anlaşılan bu işlemin birçok kalemin üretimindeki maliyet payı şaşılacak düzeyde yüksektir. ABD'de yapılan bir başka çalışmada da 17 kategoriye ayrılan ekosistem hizmetleri yılda ortalama 33 trilyon dolar olarak hesaplanmıştır (Gallai ve diğ., 2008: 810; Constanza ve diğ., 1997: 253, 259).

Bütün dünyada, işletme ekonomisinde, muhasebede, kullanılan en küçük makine için bile (yerine binlerce yenisi gelebileceği halde), tabii ki kendisine para ödenmiş olduğu için amortisman ayrıldığı halde, toprağın, ormanın yenilenme payı maliyet hesaplarına dahil edilmemektedir. Oysa sürekli tarım yapılan toprağın üst tabakası incelmektedir, doğal bir ekonomide korunması için önlemler alınması ve kesilen ormanın yenisinin yetiştirilmesinin öngörülmesi gerekmektedir.

Yatırım fizibilitesinin bir parçası konumundaki Net Bugünkü Değer hesaplamalarına, uzun vadeli çevresel maliyetlerin sokulması da doğal bir ekonominin gereklerindedir. Bir firma ya da fabrikanın yarattığı maliyetlerin toplum tarafından karşılanması da sonuçta liberal piyasa ekonomisi kurallarıyla bağdaşmaz. Devletin işlevlerinin giderek kısıtlandığı, devletin elden geldiğince küçültüldüğü bir dönemde işletmelerin çevresel maliyetlerini topluma, dolayısıyla devlete yüklemeleri mantıksal olarak da uygun değildir.

Diemer ve Labrune ise yasa, yönetmelik ve rekabet ortamının baskısıyla, işletmelerin çevreyi stratejilerine dahil etme çabalarını endüstriyel ekoloji çerçevesinde incelemektedir. Firmaların sürdürülebilir kalkınma sorununa buldukları bir cevap olarak 1989'da ortaya atılan endüstriyel ekoloji, aynı doğal kapitalizm gibi; geri dönüşüm, kaynak tasarrufu, alternatif hammadde arayışı ve doğanın taklit edilmesi üzerine kuruludur. Endüstriyel ekoloji, doğanın romantik tarzda yüceltilmesi yerine bilimselliği, özellikle de termodinamiğin yasalarını referans alır. Buna göre enerji miktarı olarak korunurken biçim değiştirir. Çıkarılacak kısım ise, çöp ve atık üretmeye dayalı üretim süreçlerinin, termodinamiğin *entropi* (bozulma) yasasındaki gibi enerjinin boşa gitmesine yol açacağıdır (Diemer ve Labrune, 2007: 2-4, 7).

Buraya kadar anlatılanlar çevreyle ilgilenen herkesin zaten bilebileceği şeylerdir. Ancak bütün bu teknik ve yöntemlerin doğal kapitalizm örneğinde bir modelleme olarak sunulması önemlidir. Model, kapitalist ekonomiye yüzünü dönebileceği başka bir yön göstermektedir. Reisman da yukarıdaki önermeleri

destekleyen bir düşünme sistemine sahiptir. O, insan bilgisinin gelişmesine büyük önem atfetmekte, bilgi birikimi arttıkça eldeki sınırlı sanılan kaynakların da genişlediğine inanmaktadır. Reisman bu duruma, insanların enerji elde edileceğini henüz bilmedikleri dönemde, petrolü bir yakıt değil, elbiseleri kirleten yapışkan bir sıvı olarak algılamalarını örnek verir. Yazar için üretim faktörleri ancak kısa, hatta çok kısa vadede sabit kabul edilebilir; özellikle insan bilgisindeki ilerleme kullanılan faktörleri daha üretken kılabılır. Aynı mantıkla, var olan doğal kaynaklar yine insan bilgisi sayesinde tasarruflu biçimde kullanılarak, kirletici olmayan mal ve hizmetler yaratılabilir (Perrin, 2004). Reisman'ın genel insan bilgisine bağladığı kaynaklara ilişkin olanaklar konusu Schumpeter tarafından (daha dar olsa da) benzer bir çerçevede ele alınmıştır. Ona göre teknik gelişme ve kapitalist inisiyatif üretimi geliştirmek için gereken faktörlerdir. Bunlar aynı öze sahiptir, aynı nitelikleri taşırlar (Schumpeter, 1942: 120). Ekolojik yenilikler ister Reisman'ın genel bilginin gelişimi, isterse Schumpeter'in teknik yenilik dediği çerçevede ele alınsın, günümüzün gelişmeci ve kirletici endüstrilerine alması olacak seviyeye gelmeye başlamışlardır.

### III. ALMAŞIK ENDÜSTRİLER

Kapitalizmin sürdürülebilir kalkınmaya yetenekli olup olmadığını anlamaya çalışmadan önce, daha şimdiden yeni bazı sektörlerin ve ilişki biçimlerinin gelişmeye başladığını da göz önüne almak gerekir. Çevreyle uyumlu teknolojiler denildiğinde akla ilk gelen alması temiz ve yenilenebilir enerji elde etme yöntemleridir. Bugün güneş, rüzgâr, küçük su kaynakları, jeotermal ve biyokütle kaynaklarından üretilen birincil enerjinin payı dünya enerji üretiminin yüzde 6'sına ulaşmıştır. Alması piyasaya çok geriden girmişse de dünyada en hızlı gelişen sektörler (%20) arasındadır (Schneider, 2011). Ayrıca yenilenebilir temiz enerjiler çoğu zaman küçük ve orta ölçekli yatırımlarla hayata geçirilebilir özelliğine sahiptir. Küçük ölçekli su ve güneş enerjisinin ısıtma sistemleri çoğu zaman doğrudan bireysel tüketime yöneliktir ve insanları tüketici olarak bağımsız kılar. Bir başka önemli husus ise örneğin termoelektriğin, yeterli ısı farkının sağlanabildiği her mekanizmaya bağlanabilirliği (örneğin su ısıtan güneş kolektörü, jeotermal bir kaynak yahut yerin altındaki ve yüzeyindeki ısı farkından yararlanarak) neredeyse sınırsızca (her yerde) elde edilebilirliğidir.

Sanayi sektöründe de bu yönde bir değişimin işaretleri görülmektedir. İngiltere'de "biyo-endüstriyel evrim" sloganıyla piyasaya giren bir firma, sürdürülebilir teknolojiler kullanarak biyo-kimyasallar ve biyo-plastikler üzerinde çalışmaktadır. Şirketin son yatırımı yılda 50 bin ton doğal plastik üretmek üzere bir fabrika inşa etmektir (Possible Worlds Swoord, 2011a).

Duvarдан duvara halı üreten bir Amerikan firması ise yeni bir uygulama olarak isteyen firmaya abonelik sistemiyle biyolojik olarak çözünebilir ve geri kazanılabilir nitelikte yeni bir ürün önermektedir. Firma, kiraladığı halıyı on yılda

bir değiştirmeyi taahhüt etmekte, bu sayede yeniden kullanım imkânı doğmakta ve büyük bir çöp yükünden kurtulma olanağı yaratmaktadır. Bu yatırımın henüz hatırı sayılır bir pazar payı yoktur, ancak, “kapitalist pazar” dediğimiz alanda bir zihniyet değişimini göstermesi açısından önemlidir. Dünyanın en büyük çöp dağlarını üreten ülkede “kullan ve at” anlayışı yerine geri kazanılabilir ürünler “kiralınması” yoluna gidilmektedir. İlginç olan, burada klasik satıcı-alıcı ilişkisinin ortadan kalkmasıdır. Firmanın taahhüt ettiği şey, satış sonrası hizmet ve yedek parça garantisinin ötesine geçmektedir. Bu sayede hem firmayla alıcı arasındaki sürekli ilişki kurulmuş hem de ürünün geri kazanımıyla devridaimler (flux) üzerinde yükselen bir ekonomiye doğru adım atılmış olmaktadır (Possible Worlds Swoord, 2011).

Fransa'nın Seine-Aval bölgesinde 2010 yılında düzenlenen Eko-Yapı Forumu da doğal ekonomiye yolunda bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Forumda 30 kadar sergi açılmış, bir yuvarlak masa toplantısı ve küçük konferanslar yapılmıştır (Acosta, 2010).

Dünyadaki en kirletici sektörlerden biri kimya endüstrisidir. Bu alanda yapılan bir çalışmada, sadece çevreci zihniyetteki girişimlerde değil, kirletici sektörlerde de yürütülen aktivitenin dünyaya verdiği zararın farkında olunup, bizzat meslek örgütleri aracılığıyla kanser yapan, genleri etkileyen (*mutajen*) ve kısırlığa yol açan (*reprotoxique*) maddelerin belli hedefler tespit edilerek azaltılmaya çalışıldığı vurgulanır (Ackerman ve Massey, 2005: 60).

Gerek “doğal kapitalizm” olsun, gerek “endüstriyel ekoloji”, “almasıç enerji” ve diğer endüstri dalları olsun, yeni yatırım alanları, çevreci sektörler ve ilişki biçimlerinin başarı şansını riske atan birinci faktör, Schumpeter'in dikkat çektiği eksik rekabet ortamıdır. Schumpeter'e göre “dev firmalar çağında sermayenin korunması girişimcinin ilkesel amacı haline gelmekte” ve muhafazakarlaşan girişimci, maliyetleri aşağı çekmeye yönelik bile olsa iyileştirmeleri engelleme eğilimine girmektedir. Yazara göre “bu saatten sonra kapitalist düzen ilerlemeyle uyumsuz olacaktır” (Schumpeter, 1942: 106). Aksinin gerçekleşmesi, ilerlemenin sağlanabilmesi için tam rekabet piyasası şartları sağlanmalıdır. Tam rekabeti sağlayacak olan da her sektörde firma giriş ve çıkışının serbest olması ve firmaların kar maksimizasyonundan ziyade satış maksimizasyonunu hedeflemeleridir. Schumpeter, aynı “doğal kapitalizm” kuramındaki gibi, tam rekabet şartlarının sadece aşırı karları değil israfı da önleyeceği kanaatindedir (Schumpeter, 1942: 114-115).

#### IV. BİYOLOJİK TARIM

Almasıç endüstriler içinde gelecekte belki de en fazla önem kazanacak alan tarım olacaktır. Biyolojik tarımsa, endüstriyel tarımla neredeyse aynı zamanda ortaya çıkmıştır. Bugün yaşadığımız zararları daha endüstriyel tarım gelişmeye başlarken öngörebilen bazı uzmanlar kendi yöntemlerini hem uygulamış hem de

kuramlaştırmışlardır. Biyolojik tarımın bütün akımlarına hâkim olan düşünce doğayla uyumlu üretilimdir. Bunun için biyolojik süreçler harekete geçirilirken besleyici dışsal destekler en aza indirilir. İyileştirici ilaç ya da kimyasal gübreden vazgeçilip, hayvan ve bitkinin bağışıklık sistemi güçlendirilir. Bu yaklaşımda endüstriyel tarımın zararlı gördüğü bitki ve hayvanlar da ekolojik döngünün tamamlanması için gereklidir (Les jardins des Faverges, 2012).

Biyolojik tarım fikir olarak ilk defa Alman Silezyasında Rudolf Steiner tarafından 1924 yılında ortaya atıldı. Brandenburg'da 1928'de Demeter Kooperatifi'ni kuran biyo-dinamist hareket bugün bile Almanya, İsviçre ve Alsace bölgesinde aktivitesini sürdürmektedir (Morin, 2010:3). Sör Albert Howard organik çiftçiliği 1940'larda Hindistan'da geliştirdi. İsviçre'de 1930'larda ortaya çıkan kooperatiflere dayanan yöntem Biyolog Hans Peter Rush tarafından "organo-biyolojik" olarak adlandırıldı (Morin, 2010: 4; Sylvander ve diğ., 2005: 24). Bir başka yöntem ise Japon ziraatçı Masanabu Fukuoka'nın "vahşi tarımı"dır. Avustralya'ya da yayılan yöntem bu ülkede "permakültür" adını almıştır (Korn, 2012; Morin, 2010:4).

Sıralanan yöntemler tarihteki birçok benzeri gibi sadece ilginç birkaç örnek olarak kitap raflarında ve entelektüellerin kalplerinde yerlerini alsaydı, uygulamaya geçmeseydi, bunlara değinmek anlamsız olacaktı. Ancak örneğin Fransa'da daha 1940'lı yıllarda "Temiz hayat" mağazaları açıldı, 1952'de Doğal Beslenme Derneği (AFRAN) kuruldu. Derneğe mensup ilk çiftliklerdeki çalışmalar 1959'da başlatıldı. 70-80'li yıllarda endüstriyel toplumu reddeden militanların girişimleriyle yürüyen organik tarım, 90'larda bir yasaya kavuştu. 2000'lerde ise, 677 bin hektar araziyi işleyen 16 bin çiftçinin üretim yaptığı gerçek bir sektöre dönüştü. Avrupa Birliği de organik tarıma ilişkin yasaları 90'lı yıllarda çıkardı. Aynı yıllarda araştırma ve geliştirme enstitüleri kuruldu, 90'ların sonunda "Organik Tarıma Dönüştürme Planı" devreye sokuldu (Morin, 2010:7-9). Yani organik tarım Avrupa'da bir alması yaşam modeli hayali olmaktan çıkıp, giderek büyüyen bir sektör haline geldi.

Dünyada ise 2005 yılında 100'den fazla ülkede tahminen 15-20 milyon hektar tarımsal arazi üzerinde organik tarım yapılmakta idi. Hızla büyüyen sektör artık marjinal olmaktan çıkmıştır (Sylvander ve diğ., 2005: 24).

Tarımsal üretimin hacmini belirleyen başlıca etmen öncelikle kaç boğazın doyurulacağı sorusuyla bağlantılıdır. Dünya üzerinde yaşayan nüfusun 2050'lerde duraklayıp 2070'lerden sonra da gerileyeceği öngörüsünden hareket edilirse, azalan bir nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak gerekeceğinden, herkesin biyolojik tarım yöntemiyle temiz ve sağlıklı gıdaya kavuşabileceği umudu mesnetsiz değildir. Schumpeter, azalan bir toplam nüfusun talebin kısılması dolayısıyla genel olarak yatırımlar ve üretim artış oranlarında da düşüşe yol açabileceğini öngörmüştür (Schumpeter, 1942: 125). Yani Schumpeter açısından ekonomide genel bir yavaşlama, dolayısıyla kentleşmede de bir yavaşlama teorik ve (aşağıda "yavaş kentler hareketi" örneğinde göreceğimiz üzere) pratik olarak mümkündür.

## V. YAVAŞ KENTLER

Dünyanın büyük metropollerinde prensip olarak benimsenmişse de sürdürülebilirlik adına yapılanlar kentin genel gidişatı içinde çok az şeyi değiştirmekte; alınan önlemler ve yapılan uygulamalar görünür hale gelememektedir. Oysa dünya küresel ölçekte yenilikler ve tehditler yaşarken, bütün ülkeler büyüme ve kalkınma trenine binerken, kentler daha fazla turist çekmeye ve kasaları daha fazla doldurmaya bakarken, bir kısım küçük kent naif görünse de bu hızlı gidişatın tersine bir tutumla “yavaş” kalmayı tercih etmektedir. Bu küçük ve sakin kentler sürdürülebilir toplum modeline daha uygun örnekler gibi durmaktadır.

Ortaya çıkmalı henüz 13 yıl olmasına rağmen 25 ülkede 150 kentin benimsediği “yavaş kentler hareketi” giderek yayılacağı benziyor. Yavaş kentler düşüncesi, fast food'a karşı yöresel mutfaklara dayanan yemekleri, insanların acele etmeden tadını alarak yemelerini savunan “yavaş yemek” hareketinden ilham almaktadır. Bu düşünce İtalya'nın Toscana yöresindeki küçük bir kentte 1999 yılında, bir harekete, bir örgütlenmeye dönüştü. Türkiye'de İzmir Seferihisar'ın 2009'da bu hareketi keşfetmesinin ardından, Akyaka, Gökçeada, Taraklı ve Yenipazar da yavaş kentler olmayı seçtiler. İtalya'nın yanı başındaki Fransa'da bile ancak 2010'da keşfedilen yavaş kentlere katılmak için ülkemizden dört kent daha, Yalvaç (Isparta), Vize (Kırklareli), Perşembe (Ordu) ve Halfeti (Şanlıurfa) sırada bekliyor (Cittaslow, 2011; Mathivet, 2009).

Yavaş kentlerden kasıt, “insanların eski zamanlara ilgi duyduğu, tiyatro, meydanlar, kahve, lokanta, ustaların hünerlerini sergileyebildiği atölyeler ve dini mekânlardan yana zengin, hala dokunulmamış köşeleri olan, mevsimlerin yavaşça akışının izlenebildiği, kendine has lezzetlere sahip, sağlıklı ve insanlararası ilişkilerde hala birtakım adetlere uyulan” mekânlardır. Yavaş kentlerde ayrıca trafiğin azaltılması, yayalığın ve bisikletin özendirilmesi, eski yapıların restore edilmesi, gürültü ve hava kirliliğinin azaltılması, organik gıda üretimi, yerel ürün tüketimi, geri dönüşüm ve temiz çevre de önemsenmektedir (Cittaslow, 2011).

“Québec Boşzaman Gözlemevi” yöneticisi André Thibault, yavaş yemekte yiyecekleri hızlıca tüketmenin değil, yeme eylemine yiyeceğin tadını alacak kadar uzun bir süre ayırmanın söz konusu olduğunu aktarır. Yavaş kentte de aynı mantık güdülür, çevreyle ve hizmet alınan insanlarla görevlerin ötesine geçen, kişisel ilişkiler kurulur. Thibault, bugünkü hızlı yaşam biçimimizin aksine, aynı trafikteki sarı ışığın işaret ettiği gibi, bir parça serbest zamana sahip olabilmek için yavaşlamak gereğine işaret eder. Dünyaya şöyle bir bakmak için bir anlığına duraklamak, üzerinde nasıl konumlandığımızı anlamak ve duygularımızı dinlemek gerekir. Sabah işe başlamadan önce beş dakikalığına pencereden nehrin akışını izlemek bir zaman kaybı değildir (Burgun, 2011).

Yavaş kentlerde, tüketiciye, iş sahibine ya da işçiye sahip oldukları ekonomik rollerine göre fırsatlar ve destek sunulur. Sosyal bakımdan adil ve çevresel

olarak sürdürülebilir bir toplum yaratmak için pazarın, tüketicilerin ve iş dünyasının ekonomik gücünden yararlanılır. Amaç sürdürülebilir bir yaşam için, beslenme, yaşam biçimi, çevreyi kirletmeyen endüstri, bahçe ve temizlik malzemeleri, sağlıklı bir bedenin ihtiyaçları, aile çevresiyle ilişkiler, doğa hakkındaki her şey ve fosil yakıtlar gibi konularda tartışma ortamı yaratmaktır. Ulaşım, yiyecek, enerji, doğa ve ekonomi yavaş kent olmak için gerekli 59 ölçütün bir kısmını oluşturur. Nüfusu 50 binin altındaki kentlerin aday olabildiği hareket, bir yandan bilim kurulları oluşturmakta, öte yandan da bilgi alışverişinin ötesine geçip, yaptıkları güç birliği sayesinde yaşam alanlarını sanayinin, betonlaşmanın ve küreselleşmenin saldırılarından korumaya çalışmaktadır. Örneğin, Türk ve Rum kültürünü iç içe yansıtan Gökçeada, turizm, arıcılık, balıkçılık ve organik tarım konusundaki zenginliklerini tehdit eden altın arayıcılığı karşısında bu hareketin desteğini almaktadır (Slow Movement, 2012; *Radikal*, 2012).

## VI. SONUÇ

Almaşık enerji, endüstri, kent ve tarım alanlarında yaşanan çevre lehindeki gelişmelerin ne büyüklükte olduğu, piyasa rekabetinde ne ölçüde yer bulduğu, dünyanın genel gidişatını ne derece değiştirdiği sorulabilir. Örneğin enerji sektöründeki yenilenebilir kaynakların payının hızla artması, bütün dünyanın yirmi yıl sonra bile enerji kaynağı olarak başta kömürün ve petrolün kullanılacağı gerçeğini değiştirmemektedir. Tarımda da kent yaşamında da yirmi yıl sonra aynı eğilimler devam edecektir. Endüstriyel tarım dönüşüm geçirse de biyolojik tarım karşısında önde olacak, çölleşme ve kuraklaşma ile zehirli, hormonlu, kimyasal içeren gıdalar piyasaya egemen olmaya devam edecektir. Yavaş kentler çoğalsa da hatta metropoller, giderek megapoller ortaya çıkacak, yeni sanayi şeritleri tarım alanlarını ya da kentsel alanları istila edecektir. Burada sorulması gereken soru şudur: Küçük adımlarla başlayan değerli deneylerin yeryüzünde herkesi ikna etmesine değin biyosferimiz üzerindeki baskıya dayanabilecek midir?

Ancak bu soruyu sorarken de biliyoruz ki yirmi yıl sonraki yaşamı öngörmek günümüzün hızla değişen dünyasında çok güçtür. Yukarıda da gördüğümüz gibi en kirletici sektörlerden kimya alanında dahi bir sorgulama vardır, bunu sektörün içinde de değişimler olacağı biçiminde yorumlamak isteriz. Amaç uzun vadede de kar edebilmek ise elimizde üzerinde yaşamın sürdürülebildiği bir dünya olması gerekir. Üstelik gerek doğal kapitalizm modelinde, gerekse almaşık endüstrilerle, enerji elde etme yöntemlerinde ve organik tarımda (Schumpeter'in uslamasını kullanırsak) yeniliğin temeli olan yeni ürünler, üretim yöntemleri veya organizasyonları, yeni pazarlar ve hammaddeler alanlarının açıldığı söylenebilir.

Yaşamın sürdürülmesine aykırı bir önerme varoluşumuzu inkâr etmek olurdu. Yukarıda sürdürülebilirlik adına alınması gereken önlemlerden, yapılması gereken değişikliklerden söz ettik. Saydıklarımızın kapitalizm içinde olup

olamayacağını orta vadede göreceğiz. Bir düşüncenin gerçekleşemeyecek olması onun öne sürülmesini engellemeyeceğinden sürdürülebilir yaşam idealini ısrarla savunabiliriz. Amacımız yaşamı sürdürmek ise, buna bağlı sürdürülebilir bir ekonomi ya da kalkınma modelinin mutlak kapitalizm içinde kalması gerekmez. Schumpeter'in dediği gibi, kapitalizm bugüne kadar değişme ve şartlara uyum sağlama kapasitesiyle ayakta kaldıysa, bir çevresel çöküş tehdidine karşı da gereken tepkiyi verip yeni biçimler almalıdır.

Kümülatif etkisiyle ekolojik krize dönüşen olgular zinciri, havanın, suyun toprağın kirlenmesi, yaşam döngülerinin kırılması, erozyon, gıda maddelerinin (kimyasal ilaç, gübre, GDO'larla) kirlenmesi, bitki ve hayvan türlerinin yok olması, iklimsel ısınma gibi sorunların kaynağı, tarihsel bakımdan daha eskilere dayansa da, en azından bir krize yol açacak düzeye gelmelerinin nedeni kapitalizm, günümüzdeki ilişki biçimleriyle ise “küresel kapitalizm” gibi görünmektedir. Şimdi, bu ilişkilerin nasıl sürdürülebilir yönde evrimleşeceğine ilişkin elimizde bir veri yoktur. Petrol kartelleri bütün azametleriyle ayaktaiken, yanı başımızda petrol savaşları çıkıyorken, insanlık enerji kaynağı olarak petrolden vazgeçmek gibi bir stratejik kararı nasıl olup da verecektir?

Dünya şu anda Schumpetervari bir yenilik ruhu meselesiyle karşı karşıyadır. Bir yanda ekolojik kriz, diğer yanda dünyanın dört köşesine uzanan kollara sahip devasa firmaları ile küresel kapitalizm, “acaba iktisatçının dediği noktaya mı geldik?” sorusunu sorduruyor. Schumpeter'e göre yenilik ruhunu yitiren bir kapitalizm dinamizmini de yitirecektir. Devasa işletmelerin doğuşu, küçük girişimciyi ortadan kaldırdığı gibi kendileri de bürokratik bir elit eliyle yönetilmeye mahkum olur. Girişimcinin yokluğunda ise yenilik ruhundan söz edilemez. Bir durgunluk bile karları sıfıra doğru yaklaştırır, bu da karlarla yaşayan burjuva sınıfına yönelik bir tehdittir (Schumpeter, 1942: 143, 146).

Dünyayı krize sürükleyen mevcut eğilimler ağır basarsa, Schumpeter'in analizine göre kapitalizmin sonu gelmiş demektir. Bununla birlikte, “doğal kapitalizm” gibi yeni açılımlar geliştirme çabaları ve nüve halindeki yeni sektörlerin gelişimi girişimci faktörün işbaşında olduğunun, dolayısıyla yenilik ruhunun henüz ölmediğinin göstergesi olarak okunabilir. Doğal kapitalizm, organik tarım, yenilenebilir enerji kaynakları ve büyüme hırsına karşı bir yavaşlama eğilimi, bugünkü kriz ve savaş yaratan “büyüme kapitalizme” karşı birer seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

Söylemeye çalıştığımız şey şu: Kapitalizm bugünkü gidişatını terk edip sürdürülebilir bir forma girebilir mi? Bu senaryo gerçekleşmezse kapitalizmin, bütün canlıların temel eğilimi olan “varlığını sürdürme çabası/mücadelesi” ile çatışması kaçınılmazdır. Yeryüzündeki hayat bugüne değin bir şekilde sürmüştür, bundan sonra da sürmenin bir yolunu bulacaktır.

**KAYNAKÇA**

- ACKERMAN, Frank ve MASSEY, Rachel. (2005), "Industrie française et chimie durable : les bénéfices du développement propre", 60 p., Global Development and Environment Institute, Tufts University, Medford, MA 02155, USA.
- ACOSTA, Rodrigo. (2010), "L'écoconstruction, une nouvelle forme de 'capitalisme naturel'?", <http://www.nouvelles-des-deux-rives.com/article881.html>, (erişim tarihi : 06.06.2012).
- AKSU, Ceren. (2011), *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre*, Güney Ege Kalkınma Ajansı, Denizli.
- AREN, Sadun. (1980), *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- BOUTOUIZERA, A. ve KHENNICHE, Y. (2011), "L'avenir du capitalisme selon Joseph Aloïs Schumpeter", *Colloque Heures et malheurs du capitalisme*, IUFM Clermont Ferrant, 04 février, Chamalières.
- BURGUN, Isabelle. (2011), "Les villes lentes", *Agence Science-Press*, <http://www.sciencepresse.qc.ca/actualite/2011/08/04/villes-lentes>, (erişim tarihi: 17.01.2012).
- CHAPELLE, Gauthier ve VERDONCK, Magali. (2009), "Natural capitalism: creating the next industrial revolution, ou comment gérer le capital naturel?" (Synthèse du livre de Hawken, Lovins & Lovins), Etopia: Centre d'animation et de recherche en écologie politique, [http://www.etopia.be/IMG/pdf/Natural\\_capitalism.pdf](http://www.etopia.be/IMG/pdf/Natural_capitalism.pdf), (erişim tarihi: 16.01.2012).
- CONSTANZA, Robert ve diğ. (1997), "The value of the world's ecosystem services and natural capital", *Nature*, No. 387, pp. 253-260.
- ÇIVGIN, Hatice (2011), *Charles Fourier: Kuramı ve Ekolojik Kriz Ortamında Bir Eko-Filozof Olarak Okunabilme İmkânları*, Ankara Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- ÇOBAN, Aykut. (2004), "Çok Uluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi-Politik", *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik, Yönetel Perspektifler*, (Ed.) M. C. Marin ve U. Yıldırım, Beta, İstanbul.
- DIEMER, Arnaud ve LABRUNE, Sylvère. (2007), "L'écologie industrielle: quand l'écosystème industriel devient un vecteur du développement durable", *Développement durable et territoires*, Varia, 30 août 2007. <http://developpementdurable.revues.org/4121> (erişim tarihi: 25.06.2012).
- DURU, Bülent. (2006), "Küresel Sermaye Birikimi ve Ekolojik Bunalım", *Birikim*, S. 201, Ocak, ss. 45-57.
- DÜNYA ÇEVRE VE KALKINMA KOMİSYONU. (1987), *Ortak Geleceğimiz*, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu, Oxford Yayınevi.
- GALLAI, N. ve diğ. (2008), "Economic valuation of the vulnerability of world agriculture confronted with pollinator decline", *Ecological Economics*, August, pp. 810-821.
- HAGENDORF, Klaus. (2010), "The 'Crowding Out Capitalism' à la Française, à la crise du système, solutions systémiques", 12 octobre 2010, [http://eurodos.free.fr/mime/articles/Crowding\\_out\\_capitalism\\_a\\_la\\_francais.pdf](http://eurodos.free.fr/mime/articles/Crowding_out_capitalism_a_la_francais.pdf), (erişim tarihi : 15.01.2012).
- KILIÇ, Selim. (2006), "Yeni Toplumsal ve Ekonomik Arayışlar Sürecinde Sürdürülebilir Kalkınma", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 2, ss. 81-101.

- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut, (1998), “İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri”, *AÜ SBF Dergisi*, Cilt: 53, No: 1-4, s. 207- 230.
- KORN, Larry. (2012), “About The One-Straw Revolution”, [http://www.onestrawrevolution.net/One\\_Straw\\_Revolution/One-Straw\\_Revolution.html](http://www.onestrawrevolution.net/One_Straw_Revolution/One-Straw_Revolution.html) (erişim tarihi: 17.01.2012).
- LAVELEYE, Chantal. (2011), “Developpement durable”, 24 février 2011, Étopia: Centre d'animation et de recherche en écologie politique, <http://www.etopia.be/spip.php?article1384>, (erişim tarihi :17.01.2012).
- LES JARDINS DES FAVERGES. (2012), “Agriculture biologique”, Réseau d'agriculture biologique et biodynamique de quartier des Faverges, [http://www.faverges.ch/fileadmin/jardins/pdfs/agriculture\\_biologique.pdf](http://www.faverges.ch/fileadmin/jardins/pdfs/agriculture_biologique.pdf) (erişim tarihi :17.01.2012).
- MATHIVET, Charlotte. (2009), “ de la lenteur: ralentissons la ville”, 28 septembre 2009, <http://carfree.free.fr/index.php/2009/09/28/elogue-de-la-lenteur-ralentissons-la-ville/> (erişim tarihi: 17.01.2012).
- MENĞİ, Ayşegül; ALGAN Nesrin. (2003), Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- MİNİBAŞ, Türkel. (2002), “Sürdürülebilir Kalkınma ve Etkileri”, *TÜBİTAK Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri Teknoloji Öngörü Projesi*, [http://www.tubitak.gov.tr/tubitak\\_content\\_files/vizyon2023/csk/EK-15.pdf](http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-15.pdf), (erişim tarihi: 31.01.2012).
- MORIN, JM. (2010), “L'agriculture biologique: de la naissance aux évolutions actuelles”, *Séminaire enseignement et agriculture biologique*, 19 novembre. [http://www.agrilianet.com/fileadmin/site\\_agrilianet/Agrobiologie/Gd\\_debat\\_bio/article\\_im\\_morin\\_historique\\_AB.pdf](http://www.agrilianet.com/fileadmin/site_agrilianet/Agrobiologie/Gd_debat_bio/article_im_morin_historique_AB.pdf) (erişim tarihi :17.01.2012).
- NATIVEL, Claire. (2009), “Natural Capitalism, Comment réconcilier économie et environnement”, *Fiche de lecture, Majeure Alternative Management- HEC*, Paris. [http://appli6.hec.fr/amo7Public/files/Docs/108\\_fr.pdf](http://appli6.hec.fr/amo7Public/files/Docs/108_fr.pdf) (erişim tarihi: 17.01.2012).
- PERRIN, Pierre. (2004), “Natural resources and the Environment, chapitre 3 de Capitalism”, de G. Reisman, *Les Livres*, Institut Economique Molinari, Bruxelles. <http://www.institutmolinari.org> (erişim tarihi: 12.01.2012).
- POSSIBLE WORLDS SWOORD. (2011), “Louer ses moquettes végétales”, 10.10.2011, [http://www.swoord.net/category/ecology/fire/industries\\_alternatives](http://www.swoord.net/category/ecology/fire/industries_alternatives), [http://www.interfacefor.eu/Internet/web.nsf/webpages/52\\_FR.html?open=1](http://www.interfacefor.eu/Internet/web.nsf/webpages/52_FR.html?open=1), [http://www.interfaceinc.com/goals/sustainability\\_overview.html](http://www.interfaceinc.com/goals/sustainability_overview.html) (erişim tarihi :17.01.2012).
- POSSIBLE WORLDS SWOORD (2011a), “Vive la plastique vert”, 10.10.2011, [http://www.swoord.net/category/ecology/fire/industries\\_alternatives](http://www.swoord.net/category/ecology/fire/industries_alternatives), (erişim tarihi: 17.01.2012).
- Radikal Gazetesi*, “Türkiye'nin en sakin şehirleri”, 17.01.2012.
- SCHMİDT, Vivien A. (sous la resp. de), (2000), “Diversité du capitalisme mondialisé”, *Critique internationale*, No. 8, (Juillet).
- SCHNEIDER, Mycle. (2011), “Déclin du nucléaire et arrivée accélérée de systèmes intelligents”, Université Nèga Watt, Mèze, France, 8 Octobre 2011. SCHUMPETER, Joseph A. (1942), *Capitalisme, socialisme et démocratie*, (Traduit de l'anglais par) Gaël Fain, 1990, Payot, Paris.

- SLOW MOVEMENT. (2012), “What we do”, <http://www.slowmovement.com/aboutus.php>, (erişim tarihi: 17.01.2012).
- SYLVANDER, Bertil; FRANÇOIS, Martin, ve MORIN, Jean-Marie, (2005), “Les bases de l'agriculture biologique”, dans SYLVANDER, Bertil, *Agriculture biologique en Martinique*, IRD Editions. <http://www.cittaslow.org/>, (erişim tarihi: 17.01.2012).